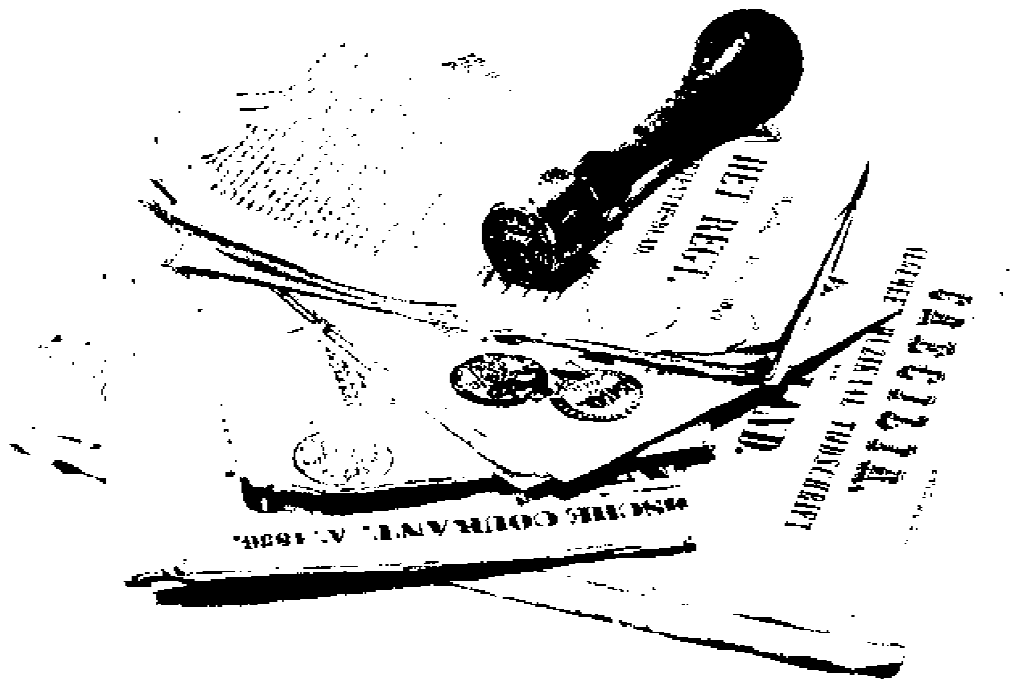

Journalistiek en criminaliteit

Een onderzoek naar de invloed van de afschaffing van het dagbladzegel in 1869 op de Nederlandse misdaadverslaggeving

Cursus:
Opdracht:
Docent:
Student:
Studentnummer:
E-mail:
Datum:

Onderzoeksseminar III
Eindscriptie
Dr. Willemijn Ruberg
Dennis Verduijn
3677532
d.verduijn@students.uu.nl
19-01-2013

Inhoud

	Paginanummer
Inleiding	2
Hoofdstuk 1 De historische ontwikkeling van journalistiek en misdaad	5
Introductie	5
1.1 Journalistieke beginperiode	5
1.2 Journalistieke ontwikkelingen 1830-1869	6
Inhoud van de krant	6
Het dagbladzegel	7
1.3 Journalistieke ontwikkelingen na 1869	8
Schaalvergroting, professionalisering en veranderende berichtgeving	8
1.4 Misdaad in de negentiende eeuw	10
Conclusie	11
Hoofdstuk 2 Veranderende misdaadverslaggeving	12
Introductie	12
2.1 De opkomst van misdaadverslaggeving	12
2.2 1830-1869: nieuws <i>noir</i> , openbaarheid en nieuwe rubrieken	13
2.3 Misdaadverslaggeving na de afschaffing van het dagbladzegel	15
2.4 De theorieën en verklaringen van Franke	16
Drie periodes	17
Franke schiet tekort	18
2.5 De ontwikkeling van misdaadverslaggeving in historisch perspectief	19
Hervormingen in de jaren dertig	19
Hervormingen na de afschaffing van het dagbladzegel	20
Conclusie	21
Hoofdstuk 3 Casestudie	22
Introductie	22
3.1 Hendrikje Doelen	22
3.2 Maria Swanenburg	23
3.3 Onderzoek naar de hoeveelheid kranten en berichten	24
3.4 Een analyse van de inhoud	25
3.5 Vergelijking met de bevindingen uit hoofdstuk 2	26
Conclusie	27
Conclusie	28
Literatuurlijst	31

Inleiding

Binnen de Nederlandse media heeft de misdaadverslaggeving in de afgelopen dertig jaar een enorme groei doorgemaakt.¹ Op internet, televisie en radio en in de krant wordt tegenwoordig veel aandacht besteed aan misdaad. Een voorbeeld hiervan is het televisieprogramma van misdaadverslaggever Peter R. de Vries. De Vries besteedt in zijn programma aandacht aan onopgeloste, geruchtmakende moordzaken.

De media-aandacht voor misdaad was 150 jaar geleden aanzienlijk beperkter dan nu het geval is. In de negentiende eeuw bestond er logischerwijs geen internet, televisie of radio. Maar ook in de Nederlandse kranten uit die periode was de belangstelling voor misdaad gering. Rond 1840 bestond de berichtgeving van de krant voornamelijk uit politiek, economisch en militair nieuws. Ongeveer driekwart van de krant werd gevuld met praktische berichtgeving als nieuws over de oorlog en de overheid. Naast dit praktische binnen- en buitenlandse nieuws werd er door de kranten ook bericht over de zogenaamde *fait divers*. De rubriek *fait divers* bestond uit korte berichten over vervelende of juist aangename gebeurtenissen van de 'gewone' mens. Ook de berichtgeving over misdaad maakte deel uit van deze rubriek.² De weinige misdaden waar de krant 150 geleden over berichtte werden enkel kort, feitelijk en zakelijk beschreven.³

Pershistorici beschouwen de tweede helft van de negentiende eeuw als een periode van journalistieke vernieuwing. Een voorbeeld daarvan is mediahistoricus Huub Wijfje die van mening is dat in de tweede helft van de negentiende eeuw een modernisatie van de dagbladpers plaatsvond. Schaalvergroting en veranderingen aan de inhoud en de opmaak zorgden ervoor dat kranten een volledige transformatie doormaakten.⁴ Rutger Hendrik de Graaf komt in zijn onderzoek naar veranderende berichtgeving in kranten en pamfletten tussen 1813 en 1899 tot een gelijksoortige constatering. De Graaf besteedde in zijn onderzoek voornamelijk aandacht aan de inhoud van de krant en stelt dat vanaf 1840 binnen de journalistiek meer aandacht ontstond voor wetenschap, techniek en lokaal nieuws. Ook de eerder genoemde *fait divers* deed volgens De Graaf in deze periode zijn intrede.⁵

Pershistorici gaan er vanuit dat de revolutie binnen het journalistieke landschap in de tweede helft van de negentiende eeuw veroorzaakt werd door een samenloop van verschillende factoren zoals de grondwetswijziging van 1848 waarin de persvrijheid werd vastgelegd, de uitbreiding van het onderwijs en technische vooruitgang. De belangrijkste oorzaak voor de veranderingen in de

¹ P. Vermeulen, *Criminele Informatiestromen. Het Schimmige Werkveld van de Misdaadjournalist* (Helmond 2006) 3.

² R.G. de Graaf, *Journalistiek in beweging. Veranderende berichtgeving in kranten en pamfletten (Groningen en 's-Hertogenbosch 1813-1899)* (Amsterdam 2009) 10,66,67.

³ H. Franke, *Van Schavot naar Krantenkolom. Over de ontwikkeling van de misdaadverslaggeving in het Algemeen Handelsblad vanaf 1828 tot 1900* (Amsterdam 1981) 26.

⁴ H. Wijfjes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000. Beroep, Cultuur en Organisatie* (Amsterdam 2004) 9,30,31.

⁵ De Graaf, *Journalistiek in beweging*, 65-70.

dagbladpers is volgens het merendeel van de pershistorici echter de afschaffing van het dagbladzegel in 1869. Het dagbladzegel was een belasting die vanaf 1674 tot aan 1869, met een hoeveelheid aan onderbrekingen, geheven werd op kranten. Volgens Wijfjes veranderde het perslandschap vanaf 1869 bijvoorbeeld “in korte tijd dramatisch van karakter”⁶ en De Graaf beschouwt in zijn proefschrift het jaar 1869 als een keerpunt in de journalistiek van de negentiende eeuw.⁷ Daarnaast wordt de afschaffing van het dagbladzegel door communicatiehistoricus Maarten Schneider bestempeld als katalysator voor de journalistieke revolutie in deze periode⁸ en is pershistoricus Joan Hemels van mening dat de afschaffing zorgde voor een betere en meer gevarieerde berichtgeving.⁹

Binnen het onderzoek naar de journalistieke revolutie in de tweede helft van de negentiende eeuw is tot op heden echter weinig aandacht besteed aan misdaadverslaggeving. Niet meer dan twee boeken bestaan er die de ontwikkeling van misdaadverslaggeving in de negentiende eeuw beschrijven. In *Van Schavot naar Krantenkolom* (1981) van criminoloog Herman Franke wordt de relatie tussen de ontwikkeling van de misdaadverslaggeving en de historische ontwikkeling van openbare straffen van 1828 tot 1900 beschreven. Franke is van mening dat de ontwikkeling van de misdaadberichtgeving in de journalistiek het gevolg was van ontwikkelingen binnen het criminologische discours.¹⁰

Journalist en jurist Karel Klaassen doet in *Misdaad en Pers* (1939) onderzoek naar de invloed van misdaadberichten in de pers op criminaliteit rond 1940. Deze relatie is voor mijn onderzoek niet van belang maar Klaassen geeft in *Misdaad en Pers* ook een uitgebreid historisch overzicht van de veranderingen binnen de misdaadverslaggeving in de negentiende eeuw. Dit uitgebreide historische overzicht is voor mijn onderzoek wel van belang. Beide onderzoeken zijn naar mijn mening echter niet volledig omdat ze allebei weinig tot geen aandacht hebben besteed aan de invloed van de afschaffing van het dagbladzegel op de ontwikkeling van de misdaadverslaggeving. Franke noemt deze gebeurtenis in zijn geheel niet en Klaassen maakt enkel melding van het feit dat door de afschaffing meer ruimte ontstond voor misdaadberichten in de krant.¹¹

Omdat de afschaffing van het dagbladzegel door pershistorici beschouwd wordt als een belangrijke oorzaak voor de inhoudelijke verandering van de dagbladpers vind ik dat de invloed van deze gebeurtenis op de misdaadverslaggeving nader onderzocht moet worden. De hoofdvraag van dit essay luidt daarom als volgt: Wat voor invloed heeft de afschaffing van het dagbladzegel in 1869 gehad op de berichtgeving over misdaad van de gedrukte pers in Nederland in de negentiende eeuw? Om een duidelijk beeld te kunnen schetsen van de invloed van de afschaffing van het dagbladzegel op de misdaadverslaggeving is het nodig om mijn onderzoek te beginnen rond 1830 en te eindigen rond

⁶ Wijfjes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000*, 19.

⁷ De Graaf, *Journalistiek in beweging*, 14.

⁸ M. Schneider en J.M.H.J. Hemels, *De Nederlandse krant 1618-1978. Van 'nieuwstydinghe' tot dagblad* (Baarn 1979) 191.

⁹ J.M.H.J. Hemels, *De Nederlandse pers voor en na de afschaffing van het dagbladzegel in 1869* (Nijmegen 1969) 359.

¹⁰ Franke, *Van Schavot naar Krantenkolom*, 115.

¹¹ K.W.P. Klaassen, *Misdaad en Pers* (Nijmegen 1939) 45.

1900. Daarnaast zal ik mij richten op zowel de veranderende de inhoud van de berichtgeving over misdaad als de schaalvergroting op het gebied van de misdaadverslaggeving.

Om de beantwoording van mijn onderzoeksvraag binnen een historische context te kunnen plaatsen geef ik in hoofdstuk 1 ten eerste een beknopte beschrijving van de algemene journalistieke veranderingen tussen 1830 en 1900. In deze beknopte beschrijving zal logischerwijs de meeste aandacht uitgaan naar de afschaffing van het dagbladzegel in 1869 en de invloed daarvan op het journalistieke landschap. Naast de journalistieke veranderingen is er echter nog een factor die de berichtgeving over misdaad tussen 1830 en 1900 mogelijkwijs heeft beïnvloed. Veranderingen op het gebied van de misdaad in Nederland. Ondanks dat misdaadhistorici de negentiende eeuw over het algemeen beschouwen als een periode van relatieve rust hebben er volgens Herman Franke wel degelijk ontwikkelingen plaatsgevonden die invloed hebben gehad op de berichtgeving over misdaad.¹² Eventuele ontwikkelingen binnen de misdaadverslaggeving kunnen zodoende veroorzaakt zijn door zowel journalistieke veranderingen als veranderingen binnen het criminologische discours. Om die reden besteed ik in hoofdstuk 1 van deze scriptie ook aandacht aan de veranderingen op het gebied van de misdaad in Nederland tussen 1830 en 1900.

Vervolgens zal ik in het tweede hoofdstuk van dit essay onderzoek doen naar de ontwikkeling van de misdaadverslaggeving tussen 1830 en 1900. Een antwoord op mijn hoofdvraag wil ik achterhalen door middel van een vergelijkend literatuuronderzoek. De bronnen die ik daarvoor ga gebruiken zijn verschillende onderzoeken naar journalistiek en misdaadverslaggeving in de negentiende eeuw van vooraanstaande communicatie- en pershistorici. Voorbeelden daarvan zijn werken van Wijffjes, De Graaf en Klaassen die ik eerder in de inleiding reeds noemde. Ook zal ik in dit hoofdstuk ingaan op de relatie tussen misdaadverslaggeving en de civilisatietheorie van Elias zoals Franke deze beschrijft in *Van Schavot naar Krantekolom*.

Om de resultaten van mijn onderzoek niet volledig te baseren op vergelijkend literatuuronderzoek bevat het derde hoofdstuk een casestudie naar de veranderingen binnen de misdaadverslaggeving tussen 1830 en 1900. Deze casestudie omvat een vergelijkend onderzoek naar de berichtgeving over een misdaad in 1846 en een misdaad in 1883 op basis van een kwantitatieve inhoudsanalyse. De misdaad in 1846 betreft een meervoudige moord gepleegd door de 66-jarige Drentse Hendrikje Doelen en de misdaad in 1883 is een meervoudige moord gepleegd door de 45-jarige Leidse Maria Swanenburg. In allebei de zaken betreft het een sensationele gifmoord met arsenicum waarbij de slachtoffers bekenden en familie waren van de moordenaar. Verder zijn in beide zaken de moordenaars vrouwen van een oudere leeftijd. Om deze redenen zijn deze zaken naar mijn mening uitermate geschikt voor een vergelijkend onderzoek naar de berichtgeving over beide misdaden.

¹² H. Evrengun en N. de Fijter, 'Haar benen worden met zwavel ingesmeerd en verbrand', *Historisch Nieuwsblad* 1 (2002) -.

De bron die ik heb gebruikt voor deze casestudie is het online archief voor Historische Kranten van de Koninklijke Bibliotheek. Dit online archief bevat artikelen van bijzonder veel verschillende kranten uit de periode 1615 tot 1995. Voor beide zaken zal ik ten eerste onderzoek doen naar het aantal kranten en berichten waarin de moordzaak wordt vermeld. Ten tweede zal ik van allebei de zaken de inhoud van maximaal tien berichten analyseren. Vervolgens worden de bevindingen van deze casestudie vergeleken met de resultaten van mijn vergelijkend literatuuronderzoek.

In de conclusie kom ik terug op mijn hoofdvraag. Wat heeft mijn onderzoek opgeleverd op de vraag naar de invloed van de afschaffing van het dagbladzegel in 1869 op de berichtgeving over misdaad van de gedrukte pers in Nederland in de negentiende eeuw? Tevens geef ik hier de beperkingen aan van mijn onderzoek. Ook zal ik aangeven welke vragen onbeantwoord blijven en welke mogelijkheden er zijn voor verder onderzoek naar misdaadverslaggeving in de negentiende eeuw.

Hoofdstuk 1 De historische ontwikkeling van journalistiek en misdaad

Introductie

In dit essay staat de invloed van de afschaffing van het dagbladzegel in 1869 op de berichtgeving over misdaad in de Nederlandse dagbladers centraal. Voordat ik begin met het uiteenzetten van de resultaten van mijn onderzoek besteed ik in dit hoofdstuk aandacht aan de algemene journalistieke ontwikkelingen en ontwikkelingen op het gebied van de misdaad in de tweede helft van de negentiende eeuw. Op deze manier kunnen mijn onderzoeksresultaten eenvoudiger binnen een historische context geplaatst worden. Dit hoofdstuk vangt aan met een korte beschrijving van de ontstaansgeschiedenis van de Nederlandse journalistiek en vervolgens zullen de veranderingen die plaatsvonden binnen het journalistieke landschap tussen 1830 en 1900 behandeld worden. Uiteraard zal in dit gedeelte het dagbladzegel uitgebreid aan bod komen. Daaropvolgend beschrijf ik de veranderingen die plaatsvonden op het gebied van de misdaad in Nederland in de negentiende eeuw.

1.1 Journalistieke beginperiode

De vroegste Nederlandse kranten dateren van begin zeventiende eeuw. Tot het einde van de achttiende eeuw was een krant niet meer dan een aantal losse vellen met nieuws dat bestond uit prijslijsten, handelsoverzichten en een enkele keer een beknopt bericht over een sensationele gebeurtenis in binnen- of buitenland. Behalve de krant was in deze periode ook het pamflet een medium waarin nieuws werd verspreid onder de bevolking. Het pamflet berichtte voornamelijk over cultuur, militaire overwinningen, politiek en religie.¹³ In de tweede helft van de achttiende eeuw werden steeds meer kranten drager van politieke denkbeelden. Deze journalistieke politisering ging verder in het begin van de negentiende eeuw. Een krant werd in deze periode veelvuldig gebruikt om aandacht te vragen voor verschillende politieke en religieuze opvattingen.¹⁴ Naast journalistieke politisering was er vanaf het begin van de negentiende eeuw ook sprake van journalistieke commercialisering. Uitgevers maakten kranten niet alleen meer om de bevolking te informeren maar ook om er zelf financieel beter van te worden. Kranten werden tot de negentiende eeuw echter alleen gelezen door de gegoede burgerij.

Journalistieke politisering en commercialisering zorgden ervoor dat de Nederlandse krant in het begin van de negentiende eeuw enigszins veranderde. Maar het onderdrukkende persbeleid van koning Willem I en zijn minister van Justitie Cornelis Felix van Maanen in de periode 1815-1842 belemmerde de verdere ontwikkeling van de krant. De door de Fransen ingestelde belasting op krantenpapier en advertenties werd door Willem I en Van Maanen gehandhaafd en vervolgens zelfs verhoogd. Deze belastingen staan beter bekend als het dagbladzegel. De kosten van het dagbladzegel drukten zwaar op de kranten. Hier kom ik later in dit hoofdstuk nog op terug. Ook werd de

¹³ De Graaf, *Journalistiek in beweging*, 60.

¹⁴ Wijffes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000*, 13-15.

grondwettelijke persvrijheid uit 1815 beperkt door de invoering van de zogenaamde ‘uitzonderingswetten’. Voorbeelden van deze uitzonderingswetten zijn wetten tegen laster, landverraad en de wet tegen het beledigen van vreemde mogendheden. Door de beperkingen van het dagbladzegel en de uitzonderingswetten stagneerde de ontwikkeling van de Nederlandse krant in de eerste helft van de negentiende eeuw.¹⁵

1.2 Journalistieke ontwikkelingen 1830-1869

In de eerste dertig jaar van de negentiende eeuw veranderde het journalistieke landschap nauwelijks. Daar kwam rond 1830 verandering in. Al voor het aftreden van koning Willem I in 1840 beleefde Nederland een periode van overgang. Deze periode werd gekenmerkt door grote onrust op politiek, sociaal en godsdienstig gebied.¹⁶ Ook op journalistiek gebied was het onrustig en was er sprake van een hernieuwde commercialiseringstrend. De Nederlandse uitgevers wilden het lezersaantal van hun dagblad vergroten zodat ze hogere prijzen konden vragen aan adverteerders. Daarvoor waren echter wel enkele aanpassingen aan de krant noodzakelijk. Ten eerste daalde de verkoopprijs van de krant. Daarnaast werd de opmaak en de inhoud van de krant aantrekkelijker gemaakt. Ook werden kranten uitgebreider en besteedden meer dagbladen aandacht aan het binnenlandse nieuws.¹⁷

Deze commercialiseringstrend was niet de enige omwenteling binnen het journalistieke landschap na 1840. Ook het persbeleid van de overheid veranderde. Ondanks dat de uitzonderingswetten na het aftreden van Willem I in 1840 niet werden afgeschaft werd het persbeleid van de overheid geleidelijk aan minder rigide. Dit leidde uiteindelijk tot een grondwetswijziging in 1848 waarin de vrijheid van drukpers hernieuwd werd vastgelegd en de uitzonderingswetten verdwenen.¹⁸

Inhoud van de krant

In de jaren vijftig van de negentiende eeuw bestond de inhoud van de krant uit vijftig procent nieuws en vijftig procent advertenties. Dit bleek een goede balans te zijn voor het werven van zo veel mogelijk lezers en het ontvangen van voldoende advertentie-inkomsten. In de jaren veertig en vijftig bestond het nieuwsgedeelte van de krant uit binnen- en buitenlandnieuws en lokaal nieuws. Het internationale nieuws bestond uit militaire, politieke, wetenschappelijke en economische berichten. Het binnenlandse nieuws verhaalde met name over de economie, maatschappij, religie en de politiek. Nieuw vanaf de jaren veertig was de berichtgeving over lokale gebeurtenissen. Lokaal nieuws bestond voornamelijk uit politieke, economische en culturele berichtgeving. Een andere ontwikkeling was de opkomst van de berichtgeving omtrent ‘gewone’ mensen, de eerder genoemde *fait divers*. Deze

¹⁵ De Graaf, *Journalistiek in beweging*, 25.

¹⁶ Hemels, *De Nederlandse pers voor en na de afschaffing van het dagbladzegel in 1869*, 21.

¹⁷ De Graaf, *Journalistiek in beweging*, 31,32.

¹⁸ Ibidem, 33,34.

rubriek bestond uit negatieve en positieve ervaringen van onbekende burgers. Ook het nieuws over misdaad en rampspoed, de zogenaamde ‘nieuws *noir*’ was een onderdeel van de *fait divers*. Berichtgeving omtrent de ‘gewone’ mens in de krant was echter in deze periode nog altijd vrij beperkt.¹⁹

Het dagbladzegel

Ondanks de vele veranderingen binnen de journalistieke arena kon de krant zich rond 1860 nog niet vrijuit ontwikkelen. Het dagbladzegel belemmerde nog altijd de ontwikkeling van de pers. Het dagbladzegel vindt zijn oorsprong in de zeventiende eeuw. In 1674 werden nieuwsbladen in Holland voor het eerst belast. In de jaren daarna werd deze belasting meerdere malen verhoogd vanwege politieke (om een oorlog te kunnen bekostigen) of financiële redenen. In 1797 werd tevens een advertentiebelasting ingevoerd. Na de annexatie van het koninkrijk Holland bij het Franse keizerrijk in 1810 werd in 1812 in Holland de Franse belastingwetgeving, waaronder de zegelwet, ingevoerd. Zoals eerder behandeld bleef na de afscheiding van Frankrijk in 1813 de Franse zegelwet van kracht in Holland. Dankzij de voortdurend lege overheidsschatkist was een verhoging van de belastingopbrengsten van de burgers en van de kranten in 1824 opnieuw noodzakelijk. Door de vele wetten en besluiten omtrent de Franse zegelwet was unificatie onontbeerlijk en om die reden werd in 1843 een nieuwe zegelwet aangenomen die moest zorgen voor een meer efficiënte inning van het dagbladzegel. In vergelijking met andere Europese landen was de belasting op krantenpapier en advertenties in Nederland buitengewoon hoog.²⁰ Een Nederlandse krant moest rond 1860 veertig tot vijftig procent van zijn abonnementsprijs afstaan aan de overheid vanwege het dagbladzegel.²¹ Om die reden ondervonden zowel de kleine als de grote Nederlandse dagbladen veel hinder van het dagbladzegel.²²

Vanaf de jaren vijftig ontstonden er in Nederland heftige discussies omtrent het dagbladzegel. Voorstanders van de afschaffing van de zegelbelasting vonden dat kranten als in- en voorlichtingsmedia vrij moesten zijn van financiële druk. Daarnaast waren zij van mening dat de kwaliteit van de Nederlandse journalistiek te lijden had onder het dagbladzegel. Diegenen die de zegelbelasting verdedigden beschouwden het dagbladzegel als een keurmerk en waren bang dat als het werd afgeschaft de controle op krantenuitgevers volledig verloren zou gaan. Ook zou de afschaffing van het dagbladzegel een adering betekenen voor de overheidsschatkist. Ondanks deze weerstand werd het dagbladzegel in 1869 na jarenlange discussie afgeschaft.²³

¹⁹ Ibidem, 65-70.

²⁰ Schneider en Hemels, *De Nederlandse krant 1618-1978*, 177.

²¹ Ibidem, 179.

²² Ibidem, 169-175.

²³ De Graaf, *Journalistiek in beweging*, 34,35.

1.3 Journalistieke ontwikkelingen na 1869

Communicatiehistoricus Maarten Schneider stelt dat de snelle ontwikkeling van de dagbladers vanaf 1870 veroorzaakt is door verschillende factoren. Technische innovaties binnen de drukkerij en de zetterij, communicatieve uitvindingen als de telefoon, de verbeterde economische omstandigheden en een hogere alfabetiseringsgraad droegen allemaal bij aan de journalistieke revolutie. Maar volgens Schneider zorgde de afschaffing van het dagbladzegel in 1869 voor een schokeffect binnen het journalistieke landschap waardoor de journalistieke ontwikkelingen in een stroomversnelling terecht kwamen.²⁴ Het standpunt van Schneider betreft deze journalistieke kentering komt overeen met de overtuiging van het merendeel van de journalisten omstreeks 1870. In het tijdschrift *De Tijdspiegel* werd in 1869 bijvoorbeeld het volgende geschreven: ‘In de geschiedenis onzer dagbladlitteratuur kan derhalve met de afschaffing van het een zegel een nieuw tijdperk beginnen.’²⁵ En in een aankondiging van de afschaffing van het dagbladzegel in *De Middelburgsche Courant* op 1 juli 1869 stond het volgende: ‘de Middelburgsche courant (...), zich bevindende op het keerpunt waarop, naar men algemeen onderstelt, de dagbladers door de afschaffing van het zegel geplaatst is’²⁶.

Deze euforie binnen de journalistieke arena omstreeks 1870 is te verklaren door het feit dat de afschaffing van de zegelbelasting zorgde voor een ideële en economische persvrijheid.²⁷ Door het afgeschafte dagbladzegel kelderde de kostprijs van de krant. Hierdoor werd het uitgeven van een krant van de ene op de andere dag commercieel aantrekkelijker. Dit zorgde direct voor de oprichting van nieuwe kranten, kranten verschenen vaker en zij gingen meer pagina’s bevatten dan voorheen. Daarnaast verwachtten krantenuitgevers uit deze periode dat een onbelaste pers zou leiden tot beter geschreven artikelen omdat talentvolle schrijvers beter betaald zouden kunnen worden. Op deze manier zou de krant aantrekkelijker worden voor goed opgeleide mensen.²⁸

Schaalvergroting, professionalisering en veranderende berichtgeving

Uit het onderzoek naar veranderende berichtgeving in kranten tussen 1813 en 1899 van Rutger Hendrik de Graaf blijkt dat de voorspellingen van de krantenuitgevers rond 1870 daadwerkelijk uit zijn gekomen. De Graaf beschrijft in zijn proefschrift drie ontwikkelingen binnen de journalistiek in de laatste decennia van de negentiende eeuw. Ten eerste was er sprake van schaalvergroting. Een grotere hoeveelheid kranten, hogere oplages en meer uitgebreide dagbladen illustreerden deze schaalvergroting.²⁹

Naast schaalvergroting vond er ook professionalisering plaats. Maarten Schneider beaamt dat er binnen de Nederlandse journalistiek naast een kwantitatieve groei sprake was van een kwalitatieve

²⁴ Schneider en Hemels, *De Nederlandse krant 1618-1978*, 190-191.

²⁵ Hemels, *De Nederlandse pers voor en na de afschaffing van het dagbladzegel in 1869*, 208.

²⁶ Ibidem, 193.

²⁷ Ibidem, 267.

²⁸ Wijfjes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000*, 18,19.

²⁹ De Graaf, *Journalistiek in beweging*, 8,9.

voortgang van de dagbladers.³⁰ Ook mediahistoricus Huub Wijffjes deelt deze gedachtegang. Volgens Wijffjes was de tweede helft van de negentiende eeuw een tijd waarin het journalistieke ambacht zoals we dat nu kennen vorm kreeg. Begin negentiende eeuw werden krantenartikelen geschreven door bijvoorbeeld juristen, ambtenaren en dominees. Daadwerkelijke journalisten waren in die periode schaars. Vanaf de jaren zeventig werd journalistiek echter niet meer bedreven door hobbyisten maar door vakmensen, journalistiek werd een beroep.³¹ Ten gevolge van de schaalvergroting nam het aantal journalisten in Nederland toe. Een voorbeeld hiervan is de redactie van de *Leeuwarder Courant*. In 1869 kende de *Leeuwarder Courant* elf redactieleden en dit aantal steeg binnen enkele jaren na de afschaffing van het dagbladzegel naar zesendertig.³² Naast de toename van het aantal journalisten was er ook sprake van beroepsdifferentiatie en specialisatie. Een journalist ontwikkelde zich tot verslaggever, correspondent of redacteur en specialiseerde zich bijvoorbeeld in politiek, economie of misdaad.

Nog een kenmerk van de journalistieke professionalisering was de zogenaamde *new journalism*. Deze term verwijst naar de internationale trend van journalistieke vernieuwing na 1860 die begon in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië. Hoewel Nederlandse journalisten de methodes van hun overzeese collega's geenszins overnamen werd de journalistiek in Nederland er wel degelijk door beïnvloed. Het informeren van de bevolking was niet langer de enige doelstelling van een krant. Een krant wilde de lezer van nu af aan ook interesseren en vermaken met spraakmakende artikelen, narratieve vertellingen en een aantrekkelijke opmaak.³³

De derde ontwikkeling binnen de journalistieke arena die De Graaf in zijn proefschrift beschrijft is de veranderende berichtgeving. De nadruk in de krant na 1870 lag minder op de berichtgeving over politieke, militaire en economische aangelegenheden dan voorheen. In plaats daarvan besteedde de pers meer aandacht aan nieuws over misdaad, sport, cultuur en maatschappij. Een tweede verandering is het feit dat er in de eind-negentiende-eeuwse dagbladen meer ruimte besteed werd aan het binnenlandse en lokale nieuws in vergelijking met kranten uit de eerste helft van de negentiende eeuw.³⁴ Ook deden nieuwe genres hun intrede binnen de journalistiek. Journalisten werden actiever en probeerden het nieuws zoveel mogelijk vanuit de realiteit te beschrijven. Dat betekende bijvoorbeeld dat een misdaad niet langer beschreven werd op grond van een politierapport maar op grond van eigen waarnemingen op de plek van de misdaad. Voorbeelden van nieuwe genres die op deze manier ontstonden waren de reportage en het interview.³⁵

³⁰ Schneider en Hemels, *De Nederlandse krant 1618-1978*, 190.

³¹ Wijffjes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000*, 17-20.

³² M. Broersma, *Beschaafde voortgang. De wereld van de Leeuwarder Courant 1752-2002* (Groningen 2002) 231.

³³ Wijffjes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000*, 30,31.

³⁴ De Graaf, *Journalistiek in beweging*, 10,11.

³⁵ Wijffjes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000*, 32.

1.4 Misdad in de negentiende eeuw

Zoals ik eerder in de inleiding schreef gebeurde er niet veel op het gebied van de misdad in de negentiende eeuw. Dit is echter een enigszins twijfelachtige aanname omdat er over misdad en straf in de negentiende eeuw slechts weinig bekend is.³⁶ Of het daadwerkelijk een periode van rust was is om die reden niet met zekerheid te zeggen. Voor mijn onderzoek zijn echter slechts de veranderingen op het gebied van de misdad van belang die wel bekend zijn. Daarom wordt in dit onderzoek de negentiende eeuw gekarakteriseerd als een periode van relatieve rust op het gebied van de misdad. Dit wil echter niet zeggen dat er geen veranderingen plaatsvonden binnen het criminologische discours.

Veranderingen binnen het criminologische discours

Nederland werd in 1798 grondwettelijk een eenheidsstaat. Voor het functioneren van een eenheidsstaat zijn uniformering, centralisatie en codificatie noodzakelijk. Ook binnen het gebied van de strafrechtspleging deden deze begrippen hun intrede. In 1809 werd bijvoorbeeld het Crimineel Wetboek uitgebracht. Deze werd echter twee jaar later alweer vervangen door de Franse *Code Pénal*. Net als de Franse belasting op krantenpapier en advertenties bleef ook de *Code Pénal* van kracht na de Nederlandse afscheiding van Frankrijk in 1813. Nederland gebruikte de Franse misdadwetgeving tot in 1886 het Nederlandse Wetboek van Strafrecht werd ingevoerd.³⁷

De *Code Pénal* was een vorm van codificatie binnen het criminologische discours in de negentiende eeuw. Daarnaast was er ook sprake van uniformering en centralisatie binnen de organisatie van de misdadbesteding. Er kwam een einde aan de afzonderlijke manieren van strafrechtpleging van de verschillende Nederlandse gewesten. Het aantal rechterlijke colleges voor de zwaarste strafzaken werd bijvoorbeeld teruggebracht van ruim tweehonderd naar twee.³⁸

Ook het politieapparaat veranderde in de negentiende eeuw. Politieagenten werden vanaf de negentiende eeuw beschouwd als de ordehandhavers van de overheid waar voorheen de ‘politie’ een verzamelterm was voor allerlei overheidstaken. Binnen de politiekorpsen vonden reorganisaties plaats waardoor het politiekorps voornamelijk efficiënter ging werken.³⁹

Naast de veranderingen op het gebied van de rechterlijke macht en de politie was er in de negentiende eeuw sprake van nog een ontwikkeling die invloed had op het criminologische discours. Burgers gingen zich bemoeien met misdadbesteding. Een voorbeeld van een particulier initiatief als deze is de ‘Middernachtzending’ die aan het einde van de negentiende eeuw werd opgericht. De

³⁶ S. Faber, ‘Een eeuw zonder begin en eind’, in: J.E.A. Boomgaard e.a. (red.), *Criminaliteit in de negentiende eeuw* (Hilversum 1989) 7-11, 7.

³⁷ Ibidem, 8,9.

³⁸ Ibidem, 9.

³⁹ J. van der Linden, ‘De ontwikkeling van het Amsterdamse politieapparaat (1840-1940)’, in: J.E.A. Boomgaard e.a. (red.), *Criminaliteit in de negentiende eeuw* (Hilversum 1989) 41-50, 49,50.

Middernachtzending was een organisatie die zich voornamelijk richtte op de bestrijding van prostitutie.⁴⁰

Naast de veranderingen binnen de organisatie van misdaadbestrijding vonden er in de negentiende eeuw ook hervormingen plaats op het gebied van misdaadstraffen. In de achttiende eeuw waren lijfstraffen in Nederland langzamerhand verdwenen, in plaats daarvan werd de voorkeur gegeven aan tuchthuis- en gevangenisstraffen.⁴¹ Deze ontwikkeling zette zich voort in de negentiende eeuw. In 1854 werden schavotstraffen als geseling en brandmerking uit het wetboek geschrapt en in 1870 werd ook de doodstraf afgeschaft. Daardoor was een gevangenisstraf vanaf die tijd de zwaarste straf die een crimineel kon krijgen. Maar ook de gevangenisstraf veranderde. Na 1850 deed het cellulaire stelsel, dat wil zeggen afzonderlijke opsluiting, haar intrede in het gevangeniswezen.⁴²

Conclusie

De eerste kenmerken van de journalistieke revolutie zijn waarneembaar aan het begin van de negentiende eeuw. Het commercialisering- en politiseringproces in die periode vormden de bescheiden aanloop voor de veranderingen binnen de journalistiek in de loop van de negentiende eeuw. Het dagbladzegel en de uitzonderingswetten zorgde echter voor een stagnatie van de journalistieke ontwikkeling tot 1830. Vanaf 1830 werd de ontwikkeling binnen het journalistieke landschap voortgezet. Met name de commercialiseringstrend en de afschaffing van de uitzonderingswetten zorgden voor veranderingen van de inhoud en de opmaak van de krant. Ook ontstonden in deze periode discussies over de zegelbelasting die de ontwikkeling van de journalistiek in de weg zou staan. De afschaffing van het dagbladzegel in 1869 had een katalyserend effect op de journalistieke revolutie die in de jaren veertig in gang was gezet. Ontwikkelingen als schaalvergroting, professionalisering en veranderende berichtgeving leidden tot een grotere belangstelling voor misdaadverslaggeving binnen de journalistieke arena in de laatste decennia van de negentiende eeuw.

Naast de journalistieke veranderingen vonden er in de negentiende eeuw, ondanks de relatieve rust op het gebied van de misdaad, ook veranderingen plaats binnen het criminologische discours in Nederland. Codificatie, uniformering en centralisatie zorgden voor een collectief wetboek en een efficiëntere organisatie van misdaadbestrijding. Ook veranderde de misdaadstraffen. In 1854 werden de schavotstraffen afgeschaft en in 1870 werd de doodstraf opgeheven. Volgens Herman Franke is de afschaffing van deze twee straffen van invloed geweest op de ontwikkeling van de misdaadverslaggeving in de tweede helft van de negentiende eeuw. Deze aanname zal in het volgende hoofdstuk nader onderzocht worden.

⁴⁰ R. Dekker, 'De Middernachtzending: een buitenparlementaire actiegroep', in: J.E.A. Boomgaard e.a. (red.), *Criminaliteit in de negentiende eeuw* (Hilversum 1989) 109-113, 109.

⁴¹ Franke, *Van Schavot naar Krantekolom*, 13.

⁴² Faber, 'Een eeuw zonder begin en eind', 10,11.

Hoofdstuk 2 Veranderende misdaadverslaggeving

Introductie

In het vorige hoofdstuk heb ik een overzicht gegeven van de veranderingen die tussen 1830 en 1900 hebben plaatsgevonden binnen de journalistieke arena en op het gebied van de misdaad. Hoofdstuk 2 bestaat uit een uiteenzetting van de ontwikkeling van de misdaadverslaggeving tussen 1830 en 1900. Ook zal ik nagaan of en op wat voor manier de ontwikkeling van de misdaadverslaggeving is beïnvloed door journalistieke veranderingen en veranderingen binnen het criminologische discours. Dit hoofdstuk vangt aan met een korte beschrijving van de historische ontwikkeling van misdaadberichten in de pers vanaf de zeventiende eeuw en daaropvolgend zullen de veranderingen die plaatsvonden binnen de misdaadverslaggeving tussen 1830 en 1900 uiteengezet worden. Veranderingen binnen de journalistieke arena, zoals de afschaffing van het dagbladzegel, en veranderingen op het gebied van de misdaad die invloed hebben gehad op de ontwikkelingen van de misdaadverslaggeving komen uiteraard ook aan bod. Vervolgens zal ik uitgebreid ingaan op het standpunt dat Franke inneemt in *Van Schavot naar Krantekolom*. Franke betoogt in zijn boek dat de verandering van de misdaadberichtgeving in de dagbladers hoofdzakelijk het gevolg was van ontwikkelingen binnen het criminologische discours.

2.1 De opkomst van misdaadverslaggeving

In hoofdstuk 1 was te lezen dat de vroegste Nederlandse kranten dateren van begin zeventiende eeuw. In de eerste eeuw van zijn bestaan berichtte de krant echter nauwelijks over misdaad. De enkele keer dat een krant wel aandacht besteedde aan een misdaad was niet de misdaad de aanleiding om het bericht te plaatsen maar de politieke, religieuze of economische achtergrond van de misdaad. Ook waren alle berichten over misdaad in de pers afkomstig uit het buitenland.⁴³ Een voorbeeld van een misdaadbericht met een religieuze achtergrond die afkomstig was uit het buitenland is te lezen in de *Utrechtse Maendaegse Courant* van 29 augustus 1687:

... over eenig misnoegen dat er tusschen den Paus ende den Viceroy van Napels is, het welke sijn gront heeft daer in, dat den Viceroy den Cap. Carpio, welke te Romen in hechtenisse sat, niet konnende, door sijne interesse desselfs ontslaginge verwerven, deselve door Vergif soude hebben weten te doen dooden...⁴⁴

Naast de sporadische criminele berichtgeving in de kranten werd de bevolking in deze periode ook via pamfletten op de hoogte gebracht van nieuws over misdaad. Pamfletten berichtten in de zeventiende

⁴³ Klaassen, *Misdaad en Pers*, 17-22.

⁴⁴ *Ibidem*, 20.

en achttiende eeuw met meer regelmaat over misdaad dan de krant dat deed.⁴⁵ Details over dit soort pamfletten laat ik hier echter buiten beschouwing omdat mijn onderzoek zich niet richt op pamfletten maar op misdaadberichten als onderdeel van het krantennieuws.

In de loop van de achttiende eeuw nam het aantal misdaadberichten in de dagbladpers gaandeweg toe. Tevens groeide het sensatiegehalte van de misdaadberichten. Criminele berichtgeving had echter ook in deze periode nog geen vaste plaats veroverd in de nieuwsbladen. In het midden van de achttiende eeuw bevatte ongeveer een kwart van de edities van een krant een bericht over misdaad. Deze berichten waren nog steeds allemaal afkomstig uit het buitenland.

Vanaf 1760 stagneert de groei van het aantal misdaadberichten in de krant, het aantal neemt zelfs af. Tot het begin van de negentiende eeuw komen berichten over misdaad in de pers nauwelijks voor. Een van de redenen hiervoor zijn wellicht de geboorte- huwelijks- en overlijdensadvertenties die in deze periode hun intrede deden waardoor er minder ruimte in de krant overbleef voor misdaadberichten. Daarnaast interesseerde ook de bevolking zich weinig voor criminele berichtgeving, zij was meer geïnteresseerd in politiek, economisch en militair nieuws.⁴⁶

De journalistieke commercialiseringstrend, de meer ontwikkelde bevolking en het toegenomen aantal inwoners van steden en dorpen aan het begin negentiende eeuw zorgden ervoor dat meer dagbladen en voornamelijk meer plaatselijke kranten het nieuws gingen verspreiden. Omdat al deze dagbladen zich aanpasten aan hun lezers was er binnen afzienbare tijd sprake van differentiatie binnen de krantenwereld. Met name het publiek van de plaatselijke nieuwsbladen interesseerde zich voor het lokale nieuws en derhalve ook voor nieuws over plaatselijke misdaden. Om die reden nam het aantal misdaadberichten in de plaatselijke kranten over diefstal, aanranding en moord toe. Deze misdaadberichten waren doorgaans kort en feitelijk van aard. Het publiek van de landelijke dagbladen was echter nog altijd meer geïnteresseerd in politiek, economisch en militair nieuws waardoor misdaadberichten in de landelijke pers aan het begin van de negentiende eeuw nog altijd nauwelijks voorkwamen.⁴⁷

2.2 1830-1869: nieuws *noir*, openbaarheid en nieuwe rubrieken

Vanaf de jaren dertig van de negentiende eeuw nam ook binnen landelijke dagbladen de interesse voor misdaadverslaggeving toe. Daarnaast was in deze periode de berichtgeving over de ‘gewone’ mens, de zogenaamde *fait divers*, in opkomst. Deze rubriek bestond uit negatieve en positieve ervaringen van onbekende burgers. Ook het nieuws over misdaad en rampspoed, de zogenaamde ‘nieuws *noir*’ was een onderdeel van de *fait divers*. In de jaren dertig bestond de rubriek *fait divers* in de krant echter voornamelijk uit positieve berichten over grappige en wonderlijke situaties.⁴⁸

⁴⁵ Ibidem, 17,18.

⁴⁶ Klaassen, *Misdaad en Pers*, 23-29.

⁴⁷ Ibidem, 35-37.

⁴⁸ De Graaf, *Journalistiek in beweging*, 66.

In 1838 vond er binnen het criminologische discours een hervorming plaats die van grote invloed is geweest op de misdaadverslaggeving in de dagbladers. De Franse *Code d'Instruction Criminelle* werd vervangen door het Nederlandse Wetboek van Strafvordering. In dit wetboek was een openbaarheidsbepaling opgenomen waardoor journalisten terechtzittingen eenvoudiger konden bijwonen.⁴⁹ Doordat misdaadverslaggevers vaker in de rechtszaal aanwezig konden zijn nam het aantal misdaadberichten in de krant toe. De dagbladers berichtten vanaf nu ook over kleinere criminele zaken als diefstallen en inbraken. Een bericht als deze was enkele regels lang en vermeldde de naam van de misdadiger, het misdrijf en de opgelegde straf. Een andere ontwikkeling binnen de misdaadverslaggeving in deze periode was de ingebruikname van initialen. In de jaren hiervoor werden de namen van criminelen en betrokkenen in de pers voluit vermeld. In de jaren dertig gebruikten journalisten echter steeds vaker initialen om de moordenaar of het slachtoffer aan te duiden.⁵⁰

Ondanks de toegenomen belangstelling voor de kleinere criminaliteit besteedden de kranten voornamelijk aandacht aan de zwaardere strafzaken. Ook deze berichten waren hoofdzakelijk kort en zakelijk van karakter. Desalniettemin werden er incidenteel ook langere misdaadverslagen geschreven. Het *Algemeen Handelsblad* besteedde bijvoorbeeld een keer in de drie maanden een hele voorpagina aan twee of drie ernstige delicten die dan uitgebreid werden beschreven. Dit soort verslagen bevatten doorgaans gedetailleerde informatie over het privéleven van de beklaagden en getuigen. Dit was dikwijls informatie die weinig relevant was waardoor het lijkt dat de schrijver van het bericht uit was op sensatie.⁵¹ Deze zucht naar sensatie op het gebied van misdaadverslaggeving stond niet op zichzelf, ook berichten over rampen, bijgeloof en wonderlijke voorvallen waren in deze periode dikwijls sensationeel van aard.⁵²

In de jaren veertig werd het plaatsen van procesberichten en uitspraken in de krant geleidelijk aan een gewoonte. Zowel plaatselijke als landelijke kranten berichtten in deze periode over misdaad uit het hele land en niet alleen over plaatselijke criminaliteit. Het was voor dagbladen in deze tijd om die reden niet vreemd om criminele berichtgeving uit andere kranten over te nemen, met of zonder bronvermelding. Het merendeel van de berichtgeving omtrent misdaad bestond ook in de jaren veertig uit korte, zakelijke mededelingen over ernstige delicten als moord, doodslag en brandstichting.⁵³ Nog niet dagelijks, maar wel met zekere regelmaat werden dit soort berichten in de krant geplaatst. Ook ontstaan in deze periode aparte rubrieken in de krant voor berichten over misdaad. Voorheen werden misdaadberichten voornamelijk geplaatst in de rubriek 'Binnenland' of 'Nederland'. Nu plaatsten kranten dit soort berichten in rubrieken als 'Rechtszaken' en 'Rechterlijke aankondigingen'. Aan het einde van de jaren zestig hadden de korte, zakelijke misdaadberichten hun eigen plaats binnen de

⁴⁹ Klaassen, *Misdaad en Pers*, 38.

⁵⁰ Franke, *Van Schavot naar Krantekolom*, 22.

⁵¹ *Ibidem*, 20-22.

⁵² De Graaf, *Journalistiek in beweging*, 69.

⁵³ Franke, *Van Schavot naar Krantekolom*, 24.

dagbladpers veroverd. In de helft van deze berichten gebruikten journalisten inmiddels initialen. Wel moet gezegd worden dat de berichtgeving over misdaad in plaatselijke dagbladen dikwijls sensationeler was dan in de landelijke media.⁵⁴

2.3 Misdaadverslaggeving na de afschaffing van het dagbladzegel

De journalistieke schaalvergroting na de afschaffing van het dagbladzegel in 1869 zorgde voor een toename van het aantal kranten, hogere oplages en meer uitgebreide dagbladen. Deze ontwikkeling leidde automatisch tot een groei van het aantal misdaadberichten in de pers in Nederland. Maar het aantal criminele berichten in de krant nam ook naar verhouding toe. Inhoudsanalytisch onderzoek in verschillende dagbladen heeft volgens Wijfjes aangetoond dat tussen 1860 en 1898 de inhoud van de krant wezenlijk veranderde. Het aandeel van het internationale nieuws in de krant, dat in 1860 gemiddeld de helft van de inhoud in beslag nam, was in 1898 gedaald tot twintig procent. De vrijgekomen ruimte werd hoofdzakelijk gevuld met nationaal, lokaal en cultureel nieuws en nieuws over criminaliteit.⁵⁵ Zodoende nam aandeel *fait divers* en nieuws *noir* na 1870 een groter deel van de inhoud van de krant in beslag dan voorheen.⁵⁶

Naast een stijging van de hoeveelheid berichten over misdaad veranderde na 1870 ook de inhoud en het uiterlijk van het criminele bericht. Ten eerste nam de gemiddelde grootte van het misdaadbericht toe. Ondanks dat de korte, feitelijke berichtgeving over misdaad bleef bestaan werd aan een misdaadbericht dikwijls meer aandacht besteed dan voorheen waardoor de berichten langer werden en tot verslagen uitgroeiden.⁵⁷ Niet alleen over ernstige delicten werden uitgebreide verslagen geschreven, ook kleine diefstallen en inbraken werden in de krant uitvoerig behandeld.

Ten tweede deed een nieuwe vorm van journalistiek haar intrede, de zogenaamde ‘actieve journalistiek’. Journalisten kwamen achter hun bureau vandaan, werden actiever en probeerden nieuws zoveel mogelijk vanuit de werkelijkheid te beschrijven. Dat betekende bijvoorbeeld dat een misdaad niet langer beschreven werd op basis van een politierapport maar op grond van eigen waarnemingen op de plek van de misdaad. Op deze manier ontstonden in de krant en binnen de misdaadverslaggeving nieuwe genres als de reportage en het interview.⁵⁸

Tevens vinden de eerste verslagen van grote zaken die zich over meerdere dagen uitstrekken hun oorsprong in de jaren zeventig. Het proces van dit soort grote zaken neemt in deze periode meer tijd in beslag doordat meer getuigen in de rechtszaal gehoord worden dan voorheen. In de krant wordt gedurende het proces iedere dag aandacht besteed aan het verloop van de zitting.

Ook nam in de jaren zeventig de aandacht toe voor het verloop van het politieonderzoek in belangrijke moordzaken. Uitgebreide details van het onderzoek werden in de krant gepubliceerd en

⁵⁴ Klaassen, *Misdaad en Pers*, 44.

⁵⁵ Wijfjes, *Journalistiek in Nederland*, 47.

⁵⁶ De Graaf, *Journalistiek in beweging 1850-2000*, 79.

⁵⁷ Klaassen, *Misdaad en Pers*, 45.

⁵⁸ Wijfjes, *Journalistiek in Nederland*, 32, 54-56.

journalisten aarzelden niet om verdachten die enkel voor verhoor in hechtenis werden genomen met volledige naam in de krant te vermelden en aan te duiden als vermoedelijke dader.⁵⁹

Ten slotte was er vanaf 1870 sprake van een amusementcultuur in dagbladen. Kranten probeerden de berichtgeving aantrekkelijker te maken voor een breed publiek waardoor bijvoorbeeld binnen het misdaadbericht meer aandacht werd besteed aan afschuwelijke en opwindende details.⁶⁰ Voorbeelden van dit soort details waren uiterlijkbeschrijvingen, sensationele informatie over het delict en veroordelende termen. Ook raakten initialenvermeldingen in onbruik. Kort gezegd was de berichtgeving over misdaad vanaf de jaren zeventig sensationeler van aard dan voorheen.⁶¹

2.4 De theorieën en verklaringen van Franke

In de voorgaande paragrafen was te lezen dat de berichtgeving over misdaad in de Nederlandse pers gedurende de negentiende eeuw veranderde. De hoeveelheid berichten nam toe, berichten werden langer en de inhoud van het criminele bericht veranderde. Tot de dag van vandaag is er echter nog weinig aandacht besteed aan de oorzaak van deze veranderingen. Om precies te zijn is er in het verleden slechts één onderzoek verricht naar de ontwikkeling van misdaadverslaggeving in de negentiende eeuw. Dit onderzoek werd uitgevoerd door de Nederlandse criminoloog Herman Franke. In zijn boek *Van Schavot naar Krantekolom* koppelt Franke de ontwikkeling van de misdaadverslaggeving in het *Algemeen Handelsblad* in de negentiende eeuw aan politieke, economische, sociale en met name strafrechtelijke ontwikkelingen in Nederland.⁶²

Omdat Franke voornamelijk de relatie tussen de ontwikkeling van misdaadverslaggeving en strafrechtelijke ontwikkelingen onderzocht luidde zijn probleemstelling als volgt: “Hoe staat de verslaggeving in kranten over arrestaties, berechtingen en bestraffingen van misdadigers in verband met historische ontwikkelingen in het openbaar straffen van misdadigers op een schavot.”⁶³ Bij het verzamelen van zijn onderzoeksmateriaal hebben twee theoretische perspectieven volgens Franke “gevoeligmakend” gewerkt.⁶⁴ Ten eerste het etiketteringsperspectief waardoor niet de misdaad zelf, maar de reacties op deze misdaad door de sociale omgeving, in het middelpunt van het onderzoek geplaatst worden. Deze benadering was de beweegreden achter het onderzoek dat Franke heeft verricht naar de hoeveelheid vermelde persoonsgegevens in misdaadberichten.

Het tweede theoretische perspectief dat Franke gebruikt is de civilisatietheorie van Norbert Elias waarin het civilisatieproces van de mensheid door Elias beschouwd wordt als een langdurig, geleidelijk veranderingsproces van persoonlijkheidsstructuren en sociale structuren. Binnen de menselijke samenleving heeft volgens Elias een verschuiving plaatsgevonden van *Fremdzwang* naar *Selbstzwang*. Vroeger werden het menselijke gedrag en de maatschappij voornamelijk gereguleerd

⁵⁹ Franke, *Van Schavot naar Krantekolom*, 24.

⁶⁰ De Graaf, *Journalistiek in beweging 1850-2000*, 166,167.

⁶¹ Franke, *Van Schavot naar Krantekolom*, 90.

⁶² Ibidem, 17.

⁶³ Ibidem, 15.

⁶⁴ Ibidem, 18.

door externe dwang zoals regels, voorschriften en sancties, de zogenaamde *Fremdzwang*. Maar in de loop van de geschiedenis is deze dwang van buitenaf minder geworden en de interne dwang, door Elias *Selbstzwang* genoemd, sterker. Zodoende is de externe dwang in de loop van de tijd geleidelijk aan verinnerlijkt. Dat betekent dat de inrichting van de maatschappij steeds meer afhankelijk is geworden van de zelfsturing, zelfbepaling en zelfkennis van het individu. Elias stelt ook dat menselijke gedragsvormen, en de daarmee overeenkomstige manieren van denken en voelen, beïnvloed zijn door de veranderende maatschappelijke verhoudingen. Met name verschuivende machtsverhoudingen hebben daarbij een cruciale rol gespeeld.⁶⁵ Franke betoogt in zijn boek dat veranderingen in de machtsbalansen en met name in de gevoelshuishouding van de mens de ontwikkeling van de misdaadverslaggeving in grote mate hebben beïnvloed.⁶⁶

Drie periodes

Franke maakt in zijn onderzoek onderscheid tussen drie periodes in de negentiende eeuw. In de periode van de oprichting van het *Algemeen Handelsblad* in 1828 tot 1838 werden criminelen in Nederland nog in het openbaar gezeseld, gebrandmerkt en ter dood gebracht. Daarom bevatten misdaadberichten in deze periode volgens Franke doorgaans volledige namen van veroordeelden en betrokkenen en veel persoonlijke gegevens zoals bijvoorbeeld het uiterlijk van de misdadiger.⁶⁷

In de jaren 1838 tot 1880 ontstond er kritiek op de openbare strafvoltrekkingen. Franke stelt dat deze kritiek het gevolg was van de beschavingsvooruitgang binnen de Nederlandse samenleving. Veranderingen binnen de menselijke gevoelshuishouding zorgden ervoor dat mensen zich minder emotioneel en meer rationeel gingen gedragen. Dit leidde tot een maatschappelijke afkeer van de wreedheid van openbare straffen als geseling en brandmerking. De kritiek op openbare strafvoltrekkingen in Nederland heeft uiteindelijk geleid tot het schrappen van de openbare schavotstraffen in 1854 en de afschaffing van de doodstraf in 1870. Misdadigers moesten niet gestraft maar juist verbeterd worden. Dit zorgde voor een toenemend geloof in de heilzame werking van gevangenisstraffen en het cellulaire stelsel. Zodoende zou de beschavingsvooruitgang de *Selbstzwang* van de gewone burger en gevangenisstraffen de *Selbstzwang* van de gestrafte misdadiger verhogen. De ontwikkelde burgerij geloofde dat steeds meer mensen uit zichzelf crimineel gedrag achterwege zouden laten waardoor *Fremdzwang* als openbare lijfstraffen niet meer nodig waren.

De veranderende beschavingsgevoelens en een versterkt maatschappelijk geloof in de afname van criminaliteit in Nederland hebben volgens Franke invloed gehad op de ontwikkelingen van de misdaadverslaggeving. Franke is van mening dat de spaarzame berichtgeving over openbare straffen veroorzaakt werd door de toegenomen afkeer jegens dit soort openbare straffen. Daarnaast stelt Franke dat de feitelijke, emotieloze, korte misdaadverslagen in deze periode het gevolg waren van de

⁶⁵ Franke, *Van Schavot naar Krantekolom*, 18,116,117.

⁶⁶ Ibidem, 71.

⁶⁷ Ibidem, 115.

verbeteringsgedachte betreffende misdadigers, het toenemende geloof in de afname van criminaliteit en het feit dat de Nederlandse bevolking zich in deze tijd weinig druk maakte over de openbare veiligheid en misdaad. Daardoor voelden journalisten zich niet geroepen om veel aandacht te besteden aan een onderwerp dat nauwelijks verontrusting veroorzaakte bij het lezerspubliek.⁶⁸

Naast de civilisatietheorie die Franke gebruikt als een verklaring voor de ontwikkelingen op het gebied van de misdaadverslaggeving maakt hij ook gebruik van de etiketteringstheorie om de veranderingen binnen de misdaadberichtgeving te verklaren. De ingebruikname van initialen in de jaren veertig tot zestig van de negentiende eeuw correspondeert volgens Franke met het toegenomen besef van stigmatisering. Door de opkomst van de verbeteringsgedachte betreffende misdadigers binnen de Nederlandse maatschappij hoefden criminelen in de krant niet extra gestraft te worden waardoor de bescherming van de identiteit van veroordeelden en verdachten toenam. Daardoor werden in dagbladen steeds vaker initialen gebruikt in plaats van volledige persoonsaanduidingen.⁶⁹

Franke stelt dat na 1880 de klassenverschillen in Nederland afnamen en de machtsverhoudingen verschoven. Ook ontstonden er barsten in de opvatting van maatschappelijke vooruitgang door de verslechterde leefomstandigheden van het arbeidersvolk als gevolg van de industriële revolutie in de tweede helft van de negentiende eeuw. Tegelijkertijd bleek dat de invoering van het cellulaire stelsel niet het gewenste effect had op de criminaliteit. De misdaadcijfers in Nederland waren niet gedaald. Deze onaangename misdaadstatistieken en het opstandige, ordeversturende gedrag van de socialisten in deze tijd vergrootten de gevoelens van angst en onveiligheid binnen de samenleving. Om die reden werden in Nederland aan het einde van de negentiende eeuw verschillende pogingen gedaan om openbare lijfstraffen en de doodstraf opnieuw in te voeren. Dit gebeurde echter niet. In plaats daarvan werden criminelen nu hard aangepakt in de dagbladpers. Misdaadberichten werden langer, emotioneler en sensationeler van aard. Gedetailleerde informatie over misdadigers was nu in de krant te lezen, inclusief alle gruwelijke details van het delict. Ook werden criminelen in sterk veroordelende termen in de nieuwsbladen te kijk gezet. Op die manier compenseerden de misdaadverslagen volgens Franke de verdwenen sensationele openbare strafvoltrekkingen die in deze periode door een deel van de Nederlandse bevolking werden gemist.⁷⁰

Franke schiet tekort

Ondanks het feit dat Franke aan het einde van zijn boek schrijft dat naast de door hem genoemde ontwikkelingen de toegenomen concurrentie binnen de journalistieke arena ook een rol heeft gespeeld bij de veranderingen in de berichtgeving over misdaad ben ik van mening dat de verklaring die Franke geeft voor de ontwikkeling van de misdaadverslaggeving in de negentiende eeuw tekortschiet. Mijns inziens hebben hervormingen op het gebied van de journalistiek in de negentiende eeuw een grotere

⁶⁸ Franke, *Van Schavot naar Krantekolom*, 116-120.

⁶⁹ Ibidem, 121,122.

⁷⁰ Ibidem, 124,125.

invloed gehad op de ontwikkeling van de misdaadverslaggeving dan het boek van Franke doet vermoeden.

2.5 De ontwikkeling van misdaadverslaggeving in historisch perspectief

Aan het einde van de achttiende eeuw stond de Nederlandse journalistiek nog in zijn kinderschoenen. Weinig dagbladen, kleine oplages en een geringe omvang kenmerken het journalistieke landschap van deze tijd. Sporadisch verschenen in de krant misdaadberichten welke uitsluitend afkomstig waren uit het buitenland. Door de journalistieke commercialiseringstrend begin negentiende eeuw groeide, voornamelijk in de lokale dagbladen, het aantal berichten over criminaliteit. Dit waren voornamelijk korte, feitelijke berichten maar ook sensationele verslagen kwamen in deze periode voor in plaatselijke kranten. Omdat openbare lijfstraffen nog aan de orde van de dag waren was het niet vreemd dat in de krant gedetailleerde informatie over de misdadigers werd gepubliceerd.

Hervormingen in de jaren dertig

Het eerste duidelijke keerpunt in de ontwikkeling van de misdaadverslaggeving vond plaats in de jaren dertig van de negentiende eeuw. Als eerste nam het aantal berichten over misdaad toe in zowel de landelijke als de lokale dagbladen. Bovendien berichtten kranten vanaf deze tijd ook over kleinere criminele zaken. De verbreedde aandacht voor misdaad binnen de dagbladpers kende twee oorzaken. Ten eerste werd in 1838 het Nederlandse Wetboek van Strafvordering ingevoerd waarin een openbaarheidsbepaling was opgenomen. Daardoor werd het voor journalisten eenvoudiger om terechtzittingen bij te wonen. Ten tweede was er vanaf de jaren dertig sprake van een hernieuwde journalistieke commercialiseringstrend. Kranten wilden een breed publiek trekken en om die reden besteedde de krant meer aandacht aan bijvoorbeeld binnenlands nieuws en nieuws over misdaad.

De tweede hervorming op het gebied van de misdaadverslaggeving in de jaren dertig was de ingebruikname van initialen. De verklaring die Franke geeft voor deze hervorming, veranderende beschavingsgevoelens, een versterkt maatschappelijk geloof in de afname van criminaliteit en een toegenomen besef van stigmatisering, vind ik zeer aannemelijk.

Ten slotte ontstonden er in de jaren veertig aparte rubrieken in de krant voor misdaadberichten. Voorheen werden misdaadberichten voornamelijk geplaatst in de rubriek 'Binnenland' of 'Nederland'. Nu plaatsten kranten dit soort berichten in rubrieken als 'Rechtszaken' en 'Rechterlijke aankondigingen'. De oorzaak voor deze verandering was de meer aantrekkelijke opmaak die kranten hanteerden als gevolg van de hernieuwde commercialiseringstrend.

Franke stelt dat in deze periode, als gevolg van de verbeteringsgedachte en de weinige bezorgdheid over openbare veiligheid en misdaad, de journalistieke aandacht voor misdaad en de sensatiezucht afnamen. Uit mijn onderzoek is echter gebleken dat het aantal misdaadberichten niet minder werd en dat de verhouding tussen de hoeveelheid zakelijke berichten en het aantal sensationele verslagen in deze tijd niet wezenlijk anders is dan in de jaren daarvoor. Om die reden hebben ook de

afschaffing van de openbare schavotstraffen en de doodstraf naar mijn mening weinig invloed gehad op de ontwikkeling van de misdaadverslaggeving.

Hervorming na de afschaffing van het dagbladzegel

In de jaren zestig had het misdaadbericht een vaste plaats veroverd in de pers, maakten meer kranten gebruik van misdaadrubrieken en werden in de helft van alle misdaadberichten inmiddels initialen gebruikt. Na de afschaffing van het dagbladzegel in 1869 vond het tweede duidelijke keerpunt in de ontwikkeling van de misdaadverslaggeving plaats. In de jaren zeventig groeide de hoeveelheid misdaadberichten explosief door de journalistieke schaalvergroting die zich voordeed na de afschaffing van de zegelbelasting. Naast de hogere oplages en de meer uitgebreide dagbladen nam het nieuws *noir* na 1869 ook naar verhouding een groter deel van de inhoud van de krant in beslag dan voorheen. Bovendien groeiden de korte misdaadberichten uit tot aanzienlijk langere verslagen als gevolg van de journalistieke schaalvergroting.

Misschien wel de grootste verandering in de berichtgeving over criminaliteit in deze periode was de opkomst van de sensatiecultuur. In misdaadberichten in de jaren zeventig werden afschuwelijke en opwindende details vermeld zoals uiterlijkbeschrijvingen, sensationele informatie over het delict en veroordelende termen. Ook raakte de initialenvermelding in onbruik. De toegenomen sensatiezucht kende zowel een journalistieke als een criminologische oorzaak. Naast de journalistieke schaalvergroting was er in de jaren zeventig ook sprake van journalistieke professionalisering. Een kenmerk hiervan was de zogenaamde *new journalism*. Deze internationale trend beïnvloedde de Nederlandse journalist zodanig dat de krant de lezer vanaf deze tijd niet alleen meer wilde informeren maar ook wilde vermaken en prikkelen met spraakmakende artikelen en narratieve verslagen. Daarnaast werden de gevoelens van angst en onveiligheid binnen de Nederlandse samenleving aangewakkerd door onaangename misdaadstatistieken en het opstandige, ordeversturende gedrag van socialisten. Verscheidene pogingen om openbare lijfstraffen opnieuw in te voeren mislukten waardoor criminelen nu in de dagbladpers te kijk werden gezet.

Ook deden in de jaren zeventig de reportage en het interview hun intrede in de misdaadverslaggeving en berichtten kranten zo nu en dan over het lopende politieonderzoek. Deze veranderingen waren het gevolg van beroepsspecialisatie en de opkomst van 'actieve journalistiek' binnen de journalistieke arena. De laatste verandering op het gebied van de misdaadverslaggeving in de jaren zeventig zijn de verslagen van grote zaken die zich over meerdere dagen uitstrekken ten gevolge van de meerdaagse processen die in deze periode ontstonden.

De hiervoor beschreven ontwikkelingen op het gebied van de misdaadverslaggeving in de jaren zeventig duurden voort in de laatste decennia van de negentiende eeuw.

Conclusie

Een groter aantal berichten, langere verslagen, aparte misdaadrubrieken, het wel of niet gebruiken van initialen, verschillende journalistieke genres en de opkomst van sensatiezucht kenmerken de ontwikkeling van de Nederlandse misdaadverslaggeving in de negentiende eeuw. Binnen deze ontwikkeling zijn twee duidelijke keerpunten te ontdekken. In zowel de jaren dertig als de jaren zeventig van de negentiende eeuw kwam de ontwikkeling van de berichtgeving over misdaad in een stroomversnelling terecht waardoor de misdaadverslaggeving fundamenteel veranderde. Deze twee periodes komen overeen met de periodes waarin volgens het onderzoek van De Graaf journalistieke vernieuwing plaatsvond.⁷¹ Het blijkt dat journalistieke veranderingen als commercialisering, schaalvergroting en professionalisering invloed hebben gehad op de ontwikkeling van de misdaadverslaggeving. Zodoende heeft de afschaffing van het dagbladzegel een belangrijke rol gespeeld bij de ontwikkeling van de berichtgeving over misdaad in de Nederlandse dagbladpers.

Daarnaast werd in dit hoofdstuk duidelijk dat ook hervormingen binnen het criminologische discours in de negentiende eeuw, zoals de invoering van het Wetboek van Strafvordering en veranderende beschavingsgevoelens, van invloed zijn geweest op de ontwikkeling van de misdaadverslaggeving.

Herman Franke stelt in zijn boek *Van Schavot naar Krantekolom* dat met name veranderingen op het gebied van de misdaad de berichtgeving over criminaliteit hebben beïnvloed. Ook besteed Franke in zijn boek nauwelijks aandacht aan de journalistieke hervormingen in de negentiende eeuw. Ik ben echter van mening dat deze journalistieke hervormingen van net zo grote, en misschien wel van grotere, invloed zijn geweest op de ontwikkelingen van de berichtgeving over misdaad als de veranderingen binnen het criminologische discours. Daarom vind ik dat *Van Schavot naar Krantekolom*, ondanks enkele sterke verklaringen die Franke in het boek geeft voor veranderingen binnen de misdaadverslaggeving, niet volledig is en een vertekend beeld van de historische werkelijkheid schetst.

⁷¹ De Graaf, *Journalistiek in beweging*, 178-180.

Hoofdstuk 3 Casestudie

Introductie

Om mijn bevindingen uit hoofdstuk 2 te toetsten bestaat dit hoofdstuk uit een casestudie naar de veranderingen binnen de misdaadverslaggeving tussen 1830 en 1900. Daarvoor heb ik een vergelijkend onderzoek uitgevoerd op basis van een kwantitatieve inhoudsanalyse naar de berichtgeving van een misdaad in 1846 en een misdaad in 1883. Door deze beide misdaden te vergelijken kan de invloed die de afschaffing van het dagbladzegel heeft gehad op de berichtgeving over misdaad in de Nederlandse dagbladers geverifieerd worden. De bron die ik heb gebruikt voor deze casestudie is het online archief voor Historische Kranten van de Koninklijke Bibliotheek. Dit online archief bevat artikelen van bijzonder veel verschillende kranten uit de periode 1615 tot 1995.

De misdaad in 1846 betreft een meervoudige moord gepleegd door de 66-jarige Drentse Hendrikje Doelen en de misdaad in 1885 is een meervoudige moord gepleegd door de 45-jarige Leidse Maria Swanenburg. In allebei de zaken betreft het een sensationele gifmoord met arsenicum waarbij de slachtoffers bekenden en familie waren van de moordenaar. Verder zijn in beide zaken de moordenaars vrouwen van een oudere leeftijd. Om deze redenen zijn juist deze moordzaken naar mijn mening uitermate geschikt voor een vergelijkend onderzoek naar de berichtgeving over misdaad. In dit hoofdstuk zal eerst enkele achtergrondinformatie over beide moordzaken worden verschaft. Daarna onderzoek ik voor beide zaken hoeveel kranten bericht hebben over de misdaad. Vervolgens heb ik van allebei de zaken de inhoud van tien berichten geanalyseerd. Ten slotte worden de resultaten van deze casestudie vergeleken met mijn bevindingen uit hoofdstuk 2.

3.1 Hendrikje Doelen

Hendrikje Geerts Meilofs Doelen werd in 1780 geboren in Oosterwijk, een provinciedorpje in de provincie Drenthe. In 1819 trouwde zij met Aaldert Roelofs Mulder met wie ze ook kinderen kreeg. Doelen en Mulder hadden het financieel gezien niet breed en samen werden ze in 1827 opgenomen in het Diaconie Armenhuis in De Wijk. Hun leven verliep zoals het leven van zoveel arme dagloners in Drenthe tot in april van het jaar 1845 Aaldert Mulder en Jantje Wijchers, een oude ziekelijke vrouw die bij het echtpaar woonde, onder verdachte omstandigheden overleden. De andere bewoners van De Wijk verdachten Doelen van de moord op haar man en mevrouw Wijchers maar de plaatselijke arts verklaarde dat beiden een natuurlijke dood waren gestorven.

De zomer van 1845 ging voorbij en het incident was langzaamaan vergeten toen in oktober van datzelfde jaar een nieuw voorval zich voordeed. Op 8 oktober aten Grietje van Buren en haar negenjarige dochtertje Evertje pannenkoeken die zij van Hendrikje Doelen gekregen hadden. Grietje en haar dochter waren de volgende dag ernstig ziek en Hendrikje Doelen werd opnieuw als verdachte aangewezen door haar medebewoners. Deze keer laaide het wantrouwen zo hoog op dat de politie een

vooronderzoek instelde en Doelen arresteerde. Enkele dagen later overleed Grietje van Buren en de rechter-commissaris gaf de opdracht de lichamen van Aaldert Mulder en Jantje Wijchers op te graven en liet ook het lichaam van Grietje van Buren in beslag nemen. Scheikundig onderzoek toonde aan dat er zowel in het lichaam van Aaldert Mulder als in het lichaam van Grietje van Buren sporen van arsenicum aanwezig waren. Ook volgde een onderzoek naar de toerekeningsvatbaarheid van Hendrikje Doelen, bij dit onderzoek kon de arts geen geestelijke afwijking vinden.⁷²

Op 15 oktober 1846 werd Hendrikje Doelen in staat van beschuldiging gesteld en op 12 januari 1847 vond de openbare terechtzitting plaats. Ondanks dat Hendrikje Doelen ontkende de moorden te hebben gepleegd werd zij een week later schuldig bevonden aan de moord op Grietje van Buren en haar dochter en veroordeeld tot de doodstraf. Door de hoge leeftijd van Doelen en het ontbreken van een motief voor de moorden werd de doodstraf enige tijd later bij gratie van Koning Willem II omgezet in twintig jaar tuchthuisstraf. Hendrikje Doelen overleed op 10 december 1847 in de vrouwengevangenis van Gouda.⁷³

3.2 Maria Swanenburg

Maria Swanenburg werd geboren op negen september 1839 in Leiden. In 1868 trouwde Swanenburg met Johannes van der Linden, met wie ze zes kinderen kreeg. Van deze zes kinderen stierven er vier voor hun derde levensjaar wat doet vermoeden, maar nooit is bewezen, dat dit de eerste slachtoffers zijn geweest van Swanenburg. Swanenburg en Van der Linden leefden in armoedige omstandigheden en behoorden tot de minstbedeelden van de samenleving. In de Singelstraat waar zij woonden was het sociale gevoel vrij groot en de mensen waren aangewezen op elkaars hulpvaardigheid. Maria Swanenburg stond in de Singelstraat bekend als een fatsoenlijke, behulpzame vrouw waardoor zij al gauw de bijnaam 'Goeie Mie' toebedeeld kreeg.

Goeie Mie had een uitgebreide familiekring, vooral van de zijde van haar man, en ook veel kennissen. Omdat Swanenburg werkte als wasvrouw, oppasser en verpleegster kon zij bij iedere bekende het huis binnen gaan zonder daarbij enige argwaan te wekken. Verder kon ze via de plaatselijke apotheek op een eenvoudige en goedkope manier aan het arsenicum komen dat zij gebruikte om haar slachtoffers te vergiften. Doordat Swanenburg bekend stond als een behulpzame vrouw, zij ieder huis ongestoord in en uit kon gaan en op een eenvoudige wijze aan vergif kon komen kon zij lange tijd onopgemerkt haar criminele praktijken voortzetten.⁷⁴

Pas in december van het jaar 1883 liep Goeie Mie tegen de lamp. Na de dood van Hendrik Frankhuizen, zijn vrouw Marie Frankhuizen en hun kind werd Swanenburg gearresteerd op verdenking van de vergiftiging van de familie Frankhuizen. Er volgde een uitgebreid politieonderzoek

⁷² J.R. van der Zeijden, 'Gifmoord in De Wijk', *Ons Waardeel* 1 (1989) 198-204, 198-200.

⁷³ Ibidem, 201,203.

⁷⁴ I.W.L. Moerman, *Goeie Mie of de Leidsche Giftmengster. Heruitgave van de Editie uit 1935 in Oorspronkelijke Spelling* (Leiden 1994), 7-12.

waarbij de politie onder andere vijftien lichamen opgroef en onderzocht op arsenicum en een arts de geestelijke toestand van Goeie Mie analyseerde. Op 1 mei 1885 werd Maria Swanenburg uiteindelijk schuldig bevonden aan het vergiftigen van drie personen waarna de rechter haar veroordeelde tot een levenslange tuchthuisstraf. In 1915 stierf Goeie Mie, op vijfenzeventigjarige leeftijd in de gevangenis van Gorinchem.

Tot op de dag van vandaag wordt Maria Swanenburg verdacht van het vergiftigen van ten minste honderd personen waarvan er zeker zevenentwintig zijn overleden. Tussen 1879 en 1883 zou Goeie Mie vier jaar lang stelselmatig mensen uit haar omgeving hebben vergiftigd. Zij zou bij verschillende begrafenisfondsagenten een levensverzekering voor haar slachtoffers hebben afgesloten om deze na de dood van haar slachtoffers te kunnen innen.⁷⁵

3.3 Onderzoek naar de hoeveelheid kranten en berichten

Binnen mijn onderzoek naar het aantal kranten en berichten waarin de moordzaak wordt vermeld heb ik voor beide zaken een onderzoeksperiode van vijf jaar gehanteerd. Omdat Hendrikje Doelen in oktober van het jaar 1845 werd opgepakt en in januari van het jaar 1847 werd veroordeeld heb ik voor mijn onderzoek naar de berichtgeving over Hendrikje Doelen gekozen voor de periode van 1 januari 1845 tot 1 januari 1850. Voor mijn onderzoek naar de berichtgeving over Maria Swanenburg heb ik gekozen voor de periode van 1 januari 1883 tot 1 januari 1888 omdat zij werd gearresteerd op 15 december 1883 en veroordeeld werd op 1 mei 1885.

Voor allebei de zaken heb ik onderzocht in hoeveel kranten en in hoeveel berichten er aandacht is besteed aan de gifmoord. Voor de affaire omtrent Hendrikje Doelen heb ik dit gedaan door in de periode 1 januari 1845 tot 1 januari 1850 binnen alle Nederlandse kranten te zoeken op de trefwoorden (Hendrikje en Doelen), (Hendrikje en Mulder), (Doelen en vergiftiging), (Hendrikje en vergiftiging) en (Mulder en vergiftiging). In dit onderzoek stuitte ik ook op krantenberichten en advertenties over het boek *Hendrikje Geerts Meilofs Doelen, weduwe van Aaldert Mulder: een proeve van merkwaardige strafregterlijke procedure in zake van vergiftiging* uit 1847 geschreven door Johan van Koetsveld van Ankeren. Deze berichten heb ik in mijn onderzoek echter buiten beschouwing gelaten. Voor de zaak van Maria Swanenburg heb ik binnen alle Nederlandse kranten in de periode 1 januari 1883 tot 1 januari 1888 gezocht op de trefwoorden (Maria/Marie en Swanenburg), (Maria en Van der Linden), (Goeie en Mie), (Swanenburg en vergiftiging), (Marie/Maria en vergiftiging) en (Van der Linden en vergiftiging). De resultaten van dit onderzoek staan weergegeven in de tabellen 3a en 3b op de volgende pagina.

⁷⁵ Moerman, *Goeie Mie of de Leidsche Gifmengster*, 18,19,25-30.

Tabel 3a

Resultaten primair bronnenonderzoek naar krantenberichten over Hendrikje Doelen	
<i>Onderzochte periode: 01-01-1845 tot 01-01-1850</i>	
Aantal Kranten	14
Aantal berichten	40
Vroegste bericht	24-10-1846
Oudste bericht	18-01-8148

Tabel 3b

Resultaten primair bronnenonderzoek naar krantenberichten over Maria Swanenburg	
<i>Onderzochte periode: 01-01-1883 tot 01-01-1888</i>	
Aantal Kranten	14
Aantal berichten	62
Vroegste bericht	20-12-1883
Oudste bericht	11-06-1885

3.4 Een analyse van de inhoud

Na mijn onderzoek naar de hoeveelheid kranten en berichten die aandacht hebben besteed aan Hendrikje Doelen dan wel Maria Swanenburg heb ik voor beide zaken tien berichten uitgekozen die ik inhoudelijk heb geanalyseerd. Voor deze inhoudsanalyse heb ik de berichten onderzocht op een aantal factoren. Deze factoren zijn de rubriek in de krant waarin het bericht stond, de lengte van het bericht, de omschrijving van de delinquent, de omschrijving van de slachtoffers/ betrokkenen en het karakter van het bericht. De onderzoeksmethode voor de eerste en tweede factor spreekt voor zich, ik heb in de krant gekeken in welke rubriek het bericht zich bevindt en uit hoeveel regels het bericht bestaat.

Voor mijn onderzoek naar de omschrijving van de delinquent en van de slachtoffers/betrokkenen in het krantenbericht heb ik de vorm van omschrijving ingedeeld in drie categorieën: ‘volledige naam’, ‘initialen’ en ‘geen naam’. Een ‘volledige naam’ is in deze bijvoorbeeld ‘Hendrikje Geerts Meilofs Doelen’ en een voorbeeld van ‘initialen’ is ‘vrouw H.G. Doelen’.

Ook het karakter van de berichten heb ik onderverdeeld in drie categorieën: ‘kort en zakelijk’, ‘lang en zakelijk’ en ‘sensationeel verslag’. Nieuws dat slechts enkele regels lang was en alleen feiten vermeldde behoort tot de categorie ‘kort en zakelijk’. Langere berichten waarin enkel feiten en geen opwindende en gedetailleerde informatie vermeld werd behoren tot de categorie ‘lang en zakelijk’. De categorie ‘sensationeel verslag’ bestaat uit verslagen waarin opwindende en gedetailleerde informatie was opgenomen. Een voorbeeld van dit soort gedetailleerde informatie is een passage over Maria Swanenburg uit een krantenbericht over de uitspraak van het proces tegen Swanenburg in *De Tijd* van 4 mei 1885: “Nu en dan nog even snikkend, zat zij in elkaar gezakt, met het hoofd geheel verborgen in haar zakdoek, naar den grond staren, schijnbaar geheel onbewust van hetgeen er om haar heen voorviel.”⁷⁶ De uitkomsten van mijn inhoudelijke berichtenanalyse staan weergegeven in de tabellen 3c en 3d op de volgende pagina.

⁷⁶ -, ‘De Leidsche Giftmengster. Uitspraak’, *De Tijd*, 4 mei 1885, 5.

Tabel 3c

Resultaten primair bronnenonderzoek naar tien krantenberichten over Hendrikje Doelen							
<i>Onderzochte periode: 01-01-1845 tot 01-01-1850</i>							
Gemiddelde lengte in aantal regels				19			
Rubriek	Aantal	Omschrijving delinquent	Aantal	Omschrijving betrokkenen/ slachtoffer	Aantal	Karakter van het bericht	Aantal
Nederland/ Binnenland	8	Volledige naam	3	Volledige naam	0	Kort en zakelijk	8
Geen rubriek	2	Initialen	7	Initialen	6	Lang en zakelijk	2
Rechtszaken	0	Geen naam	0	Geen naam	4	Sensationeel verslag	0
Gemengd Nieuws	0						

Tabel 3d

Resultaten primair bronnenonderzoek naar tien krantenberichten over Maria Swanenburg							
<i>Onderzochte periode: 01-01-1883 tot 01-01-1888</i>							
Gemiddelde lengte in aantal regels				100			
Rubriek	Aantal	Omschrijving delinquent	Aantal	Omschrijving betrokkenen/ slachtoffer	Aantal	Karakter van het bericht	Aantal
Nederland/ Binnenland	2	Volledige naam	6	Volledige naam	5	Kort en zakelijk	1
Geen rubriek	1	Initialen	4	Initialen	1	Lang en zakelijk	5
Rechtszaken	3	Geen naam	0	Geen naam	4	Sensationeel verslag	4
Gemengd Nieuws	4						

3.5 Vergelijking met de bevindingen uit hoofdstuk 2

Uit de resultaten van mijn onderzoek naar het aantal kranten en berichten die melding maken van de gifmoorden van Hendrikje Doelen dan wel Maria Swanenburg blijkt dat het aantal kranten dat bericht heeft over de moordzaak gelijk is gebleven. Wel zijn er meer berichten geschreven over de zaak van Maria Swanenburg dan over de zaak van Hendrikje Doelen. Dit resultaat stemt overeen met de toename van het aantal misdaadberichten na de afschaffing van het dagbladzegel in 1869.

Een ander resultaat uit deze casestudie die correspondeert met mijn bevindingen uit hoofdstuk 2 zijn de aparte rubrieken voor misdaad die vanaf de jaren veertig zijn ontstaan. De berichten over Hendrikje Doelen in de jaren veertig werden voornamelijk geschaard onder de rubriek Nederland en Binnenland en berichten over Maria Swanenburg vinden we grotendeels terug in aparte rubrieken over Rechtszaken en Gemengd Nieuws. In de jaren tachtig gebruikte het merendeel van de kranten kennelijk aparte rubrieken voor misdaadberichten waar dit in de jaren veertig nog niet het geval was.

Ook het gebruik van initialen dat ontstond in de jaren dertig en afnam in de jaren zeventig vertoont overeenkomsten met de resultaten van deze casestudie. In het nieuws over Hendrikje Doelen

maakte de schrijver in zeven van de tien berichten gebruik van initialen en daarnaast maakte hij nauwelijks gebruik van volledige namen. Daarentegen bevatten ‘slechts’ vier van de tien nieuwsartikelen over Maria Swanenburg initialen en werden volledige namen regelmatig vermeld.

Ten slotte blijkt uit deze casestudie dat de berichtgeving over Hendrikje Doelen met name bestond uit korte berichten met feitelijke informatie. De berichten over Maria Swanenburg waren dikwijls aanzienlijk langer en hadden een hoger sensatiegehalte dan de berichten over Hendrikje Doelen. Deze bevinding correspondeert met de aanname die ik maakte in hoofdstuk 2 over de opkomst van de sensatiecultuur in de jaren zeventig.

Conclusie

De resultaten van deze casestudie naar de veranderingen binnen de misdaadverslaggeving tussen 1830 en 1900 komen overeen met de resultaten van mijn literatuurstudie naar de ontwikkeling van de misdaadverslaggeving tussen 1830 en 1900. In dit hoofdstuk is bewezen dat de hoeveelheid berichten toenam, er aparte rubrieken voor misdaad ontstonden, initialen gebruikt werden en in onbruik raakten en dat het karakter van berichten over criminaliteit na de afschaffing van het dagbladzegel sensationeler werd.

Conclusie

De misdaadverslaggeving in de Nederlandse dagbladpers heeft in de negentiende eeuw een intense ontwikkeling doorgemaakt. Binnen deze ontwikkeling zijn twee duidelijke keerpunten te ontdekken. Het eerste keerpunt was de jaren dertig. De hoeveelheid misdaadberichten nam toe, journalisten begonnen initialen te gebruiken en er ontstonden aparte rubrieken voor misdaadberichten in de krant. Oorzaken voor deze veranderingen waren de invoering van het Nederlandse Wetboek van Strafrecht in 1838 waarin een openbaarheidsbepaling was opgenomen, veranderende beschavingsgevoelens, een versterkt maatschappelijk geloof in de afname van criminaliteit, een toegenomen besef van stigmatisering en een journalistieke commercialiseringstrend.

Het tweede keerpunt vond plaats in de jaren zeventig. Opnieuw nam het aantal misdaadberichten toe, berichten over misdaad werden uitgebreider, initialen raakten in onbruik, nieuwe journalistieke genres deden hun intrede binnen de misdaadverslaggeving en er was sprake van de opkomst van een journalistieke sensatiecultuur. Oorzaken voor de veranderingen in de jaren zeventig waren de afschaffing van het dagbladzegel in 1869 waardoor er binnen de journalistieke arena schaalvergroting en professionalisering plaatsvond, een toegenomen interesse van de dagbladpers voor misdaad en een aangewakkerd gevoel van angst en onveiligheid binnen de Nederlandse samenleving.

De ontwikkeling van misdaadverslaggeving in de negentiende eeuw werd dus zowel beïnvloed door veranderingen binnen de journalistieke arena als criminologische veranderingen. Omdat Herman Franke van mening is dat met name veranderingen op het gebied van de misdaad de berichtgeving over criminaliteit hebben beïnvloed vind ik dat *Van Schavot naar Krantekolom* een vertekend beeld van de historische werkelijkheid schetst.

In de inleiding stelde ik de vraag wat voor invloed de afschaffing van het dagbladzegel in 1869 heeft gehad op de berichtgeving over misdaad van de gedrukte pers in Nederland in de negentiende eeuw. De bevindingen van mijn onderzoek tonen aan dat door de afschaffing van de zegelbelasting het aantal misdaadberichten toenam, berichtgeving over misdaad uitgebreider werd en nieuwe journalistieke genres hun intrede deden binnen de misdaadverslaggeving. Zodoende heeft de afschaffing van het dagbladzegel een belangrijke rol gespeeld bij de ontwikkeling van de berichtgeving over misdaad in de Nederlandse dagbladpers.

Voor aanvang van mijn onderzoek had ik het idee om de verandering op de korte termijn van misdaadverslaggeving die ik heb onderzocht te plaatsen tegenover de lange termijn ontwikkelingen van de civilisatietheorie van Elias die Franke gebruikt. Maar omdat Franke in zijn boek naast de ontwikkelingen op de lange termijn ook aandacht besteed aan de veranderingen op de korte termijn vond ik het maken van een vergelijking tussen mijn onderzoek en het onderzoek van Franke niet noodzakelijk.

Daarnaast heb ik voor mijn casestudie gebruikt gemaakt van twee moordzaken met een vrouwelijke moordenaar. Binnen deze casestudie ben ik niet ingegaan op de eventuele verschillen tussen mannen en vrouwen op het gebied van criminaliteit, de zogenaamde sociale constructie van misdaad, omdat dit voor mijn onderzoek weinig relevant was.

Verder stuitte ik tijdens mijn onderzoek op het feit dat naast de dagbladers ook pamfletten in het verleden dikwijls bericht hebben over misdaad. Omdat dit essay zich toespitst op het misdaadbericht als onderdeel van het krantennieuws heb ik deze pamfletten buiten beschouwing gelaten. Misdaadberichten in pamfletten zijn wellicht een onderwerp waar verder onderzoek naar gedaan kan worden binnen het onderzoek naar misdaadverslaggeving in de negentiende eeuw.

Literatuurlijst

Bronnen

<u>Krant</u>	<u>Editie</u>
Algemeen Handelsblad	14-04-1847
Algemeen Handelsblad	25-12-1883
Arnhemsche Courant	26-10-1845
Arnhemsche Courant	06-06-1847
Bredasche Courant	28-10-1845
Dagblad van 's Gravenhage	14-04-1847
De Gooi- en Eemlander	19-01-1884
De Graafschap-Bode	09-05-1885
De Tijd	09-02-1885
De Tijd	04-05-1885
Drentsche Courant	24-10-1845
Drentsche Courant	26-01-1847
Groninger Courant	25-12-1846
Het Nieuws van den Dag	17-03-1885
Leeuwarder Courant	19-03-1885
Nieuwe Tilburgsche Courant	27-01-1884
Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant	29-01-1847
Rotterdamsch Nieuwsblad	21-12-1883
Rotterdamsch Nieuwsblad	17-03-1885
Vlissingsche Courant	01-02-1847

Websites

Koninklijke Bibliotheek, Archief voor Historische Kranten, <http://kranten.kb.nl> (datum laatste wijziging onbekend), geraadpleegd op 15 januari 2013.

Literatuur

Broersma, M., *Beschaafde vooruitgang. De wereld van de Leeuwarder Courant 1752-2002* (Groningen 2002).

Dekker, R., 'De Middernachtzending: een buitenparlementaire actiegroep', in: J.E.A. Boomgaard e.a. (red.), *Criminaliteit in de negentiende eeuw* (Hilversum 1989) 109-113.

Evrengun, H. en N. de Fijter, 'Haar benen worden met zwavel ingesmeerd en verbrand', *Historisch Nieuwsblad* 1 (2002) -.

Faber, S., 'Een eeuw zonder begin en eind', in: J.E.A. Boomgaard e.a. (red.), *Criminaliteit in de negentiende eeuw* (Hilversum 1989) 7-11.

Franke, H., *Van Schavot naar Krantenkolom. Over de ontwikkeling van de misdaadverslaggeving in het Algemeen Handelsblad vanaf 1828 tot 1900* (Amsterdam 1981).

Graaf, R.G. de, *Journalistiek in beweging. Veranderende berichtgeving in kranten en pamfletten (Groningen en 's-Hertogenbosch 1813-1899)* (Amsterdam 2009).

Hemels, J.M.H.J., *De Nederlandse pers voor en na de afschaffing van het dagbladzegel in 1869* (Nijmegen 1969).

Klaassen, K.W.P., *Misdaad en Pers* (Nijmegen 1939).

Linden, J. van der, 'De ontwikkeling van het Amsterdamse politieapparaat (1840-1940)', in: J.E.A. Boomgaard e.a. (red.), *Criminaliteit in de negentiende eeuw* (Hilversum 1989) 41-50.

Moerman, I.W.L., *Goeie Mie of de Leidsche Giftmengster. Heruitgave van de Editie uit 1935 in Oorspronkelijke Spelling* (Leiden 1994).

Schneider, M. en J.M.H.J. Hemels, *De Nederlandse krant 1618-1978. Van 'nieuwstydninghe' tot dagblad* (Baarn 1979).

Vermeulen, P., *Criminele Informatiestromen. Het Schimmige Werkveld van de Misdaadjournalist* (Helmond 2006).

Wijfjes, H., *Journalistiek in Nederland 1850-2000. Beroep, Cultuur en Organisatie* (Amsterdam 2004).

Zeijden, J.R. van der, 'Gifmoord in De Wijk', *Ons Waardeel* 1 (1989) 198-204.